

## DREŽNIŠKA KOZA

### Snovna in nesnovna kulturna dediščina avtohtone slovenske pasme

Barbara Sosič

243

V Sloveniji imamo 13 avtohtonih pasem domačih živali, katerih ohranjanje je nacionalnega pomena. Večina avtohtonih pasem spada med ogrožene in ranljive pasme. Slovenski etnografski muzej (v nadaljevanju SEM) v okviru svojega poslanstva raziskuje in zbira tudi snovno in nesnovno kulturno dediščino avtohtonih slovenskih pasem domačih živali, kamor sodi tudi drežniška koza – edina avtohtona pasma koz pri nas. Zanimamo se zlasti za lokalne prakse njene vzreje ter povezavo in odnos med rejci in njihovimi čredami.

Včasih je za vse območje Slovenije veljalo, da so imeli koze revni kmetje, ker si krav niso mogli privoščiti, zdaj pa se kozjereja vedno bolj uveljavlja in pridobiva na pomenu ter ugledu. Nekateri rejci se odločijo za rejo drobnice, ker s kravami ne vidijo prihodnosti zaradi omejenih kmetijskih površin, delavno zahtevnejše reje in potrebe po neprimerno večjih hlevskih površinah.

#### **Projekt *Ogrožene slovenske pasme drobnice kot genetski vir za študije molekularnih posledic živinoreje in evolucije***

SEM je videl priložnost, da se s povabilom v projekt ARRS J4-1768 *Ogrožene slovenske pasme drobnice kot genetski vir za študije molekularnih posledic živinoreje in evolucije* v večji meri posveti raziskavi kulturnih vidikov in izročilu reje drežniških koz, ki so predmet raziskave. Nosilec projekta je Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko, vodi ga prof. dr. Simon Horvat, iz muzeja pa sodelujeva kustosinji dr. Bojana Rogelj Škafar in Barbara Sosič. Projekt traja od leta 2019 do leta 2022.

Verjamemo, da raziskava ni pomembna le za Slovenijo, temveč tudi za druga alpska in predalpska območja ter za podobne geografske in klimatske regije. Sodelavci z Oddelka za zootehniko so vstopili v projekt prepričani, da je populacija drežniške koze pomemben genetski vir, ki še vedno nosi prilagojene in selektivne alele za takšen habitat, ki so jih visoko produktivne komercialne pasme že izgubile zaradi intenzivne selekcije in prilagoditve na intenzivne pogoje reje v hlevu. Drežniška pasma koz je dobro prilagojena skromnim in sušnim alpskim razmeram, za katere je pričakovano, da se bodo z globalnim višanjem temperatur razširile tudi v druga okolja. Zato so genetske raziskave

redkih lokalnih slovenskih pasem, kot je drežniška koza, pomembne zaradi genetske in fenotipske variabilnosti, ki jo taka populacija še ohranja.

V Zgornjem Posočju sta prisotna dva načina reje koz, in sicer jih na Bovškem redijo zaradi pridobivanja mleka za odličen bovški sir, izdelan v določenem razmerju iz ovčjega, kozjega in kravjega mleka (mlečni tip reje), na območju Drežnice pa za prirajo mesa (mesni tip reje).

SEM kot partner v projektu po zgodovinskih virih in literaturi na eni strani ter s terenskim delom na drugi izvaja raziskavo snovnih in nesnovnih vidikov kozjereje in načina življenja kozjerejcev v Zgornjem Posočju, ohranjenih znanj in veščin, ki so se prenašale iz roda v rod in so tudi v današnjem času pri vzreji drežniških koz bistvene.

244

### Posebnosti reje drežniške koze v Zgornjem Posočju

Živinoreja, še posebej reja drobnice, je bila v preteklosti za ljudi v Zgornjem Posočju glavna gospodarska dejavnost, še zlasti na Drežniškem in v Trenti je bila prav kozjereja bistvena za preživetje, saj naravne razmere niso dopuščale intenzivne živinoreje. Največ pričevanj o tem smo zasledili v okolici Drežnice, ki ima posebno lego in naravne danosti za kozjerejo, veliko skromnejše pa za govedorejo. Domača koza, iz katere izhaja drežniška koza, je bila v preteklosti tu pomemben in bogat vir mesa, mleka in mlečnih izdelkov.<sup>1</sup>

Ob pregledu zgodovinskih virov za območje Zgornjega Posočja, ki v največjem obsegu zajemajo konec 19. stoletja in 20. stoletje, je skozi vse obdobje zaznati težnjo po omejevanju števila koz in večjem nadzoru nad za koze značilno prosto pašo, po drugi svetovni vojni celo nasilnem preganjanju kozjereje z namenom, da se jo, predvsem zaradi uničevanja mladega drevja, povsem opusti. Na Drežniškem pripovedujejo,<sup>2</sup> da je to zadalo njihovim krajem, podobno kot Trentarjem, v težkem povojnem času velik udarec in pospešilo množično izseljevanje mladih. Kljub zaraščanju pokrajine v zadnjem obdobju lahko sami opazimo, da na območju Drežnice niti danes ni obsežnih gozdov, tako da so v današnjem času ljudje celo mnenja, da kozjereja veliko pripomore k zmanjšanju zaraščanja površin.

Delno zaradi menjave generacij, delno zaradi opuščanja kmečkega načina življenja in posledično s tem tudi s kozjerejo povezanih vrednot smo v Zgornjem Posočju v zadnjih desetletjih pričla stalnemu zmanjšanju števila kozjerejcev, po drugi strani pa povečevanju zanimanja za to dejavnost pri mlajši generaciji, pri kateri ne gre nujno za domačije in kmečka gospodarstva, kjer se je kozjereja ohranjala neprekinjeno skozi več generacij, temveč nekateri začenjajo s kozjerejo povsem na novo.

Kljub temu pa je danes pasma drežniških koz kritično ogrožena in je po Zakonu o živinoreji vključena v program varstva biotske raznovrstnosti v živinoreji, ki ga izvaja Javna služba nalog genske banke v živinoreji. Drežniška koza je namreč najmanj številčna pasma med slovenskimi pasmami domačih živali, v izvorno rodovniško knjigo je v letu 2021 vpisanih le okoli 700 plemenskih živali. Reje so skoncentrirane na območje med

<sup>1</sup> Javna služba nalog genske banke v Sloveniji: <<http://www.genska-banka.si/pasme/drezniska-koza/>> [20. 9. 2021].

<sup>2</sup> Poleti 2021 pripovedoval informator Alojz S., roj. 1934, Drežniške Ravne.



Trop koz pri planini Božca (foto: Barbara Sosič, 2019)

Tolminom, Drežnico, Kobaridom in Bovcem. Drežniški kozi, čeprav izrazito skromni in prilagodljivi, prav zaradi tradicionalnega in zahtevnega načina reje, kot sta sezonska paša mlečnega tipa koz na planini in povsem poseben prosti način reje mesnega tipa koz na Drežniškem, grozi izumrtje.

Čeprav ima pasma kritično stopnjo ogroženosti, upamo, da se bo trend večanja čred nadaljeval – rejcev je resda manj, vendar imajo praviloma večje črede. Nekateri koze redijo poleg službe, drugi pa se temu povsem posvetijo, tako da kozjereja postaja njihova osnovna dejavnost, torej način življenja in pomemben ali celo edini vir zaslužka. To je mogoče predvsem pri mlečnem tipu, kjer rejci sami poskrbijo tudi za predelavo mleka v mlečne izdelke, kot so sir, jogurt in skuta. Sami povedo, da je to v njihovem življenju sprememba na boljše, kar pomeni, da se svobodno odločajo, načrtujejo, to pa v vsakem primeru, tudi ob slabših izdih, prinaša nova spoznanja in izkušnje, kar jih večinoma opogumlja za pot naprej. Opaziti je tudi, da se mnogi rejci med seboj spodbujajo, sodelujejo, si pomagajo, delijo znanje in izkušnje. Pri vseh pa je zaznati iskren ponos, da redijo avtohtono pasmo koz, za katero se predvideva, da je na tem območju prisotna »že od nekdaj«. Ostanke kozjih kosti in zob so namreč našli v več arheoloških najdiščih na tem območju, med drugim med najdbami v železnodobnem naselju v Mostu na Soči<sup>3</sup> in v poznoantični utrjeni naselbini Tonovcov grad pri Kobaridu,<sup>4</sup> čeprav še nimamo dokazov, da gre pri teh najdbah prav za drežniško kozo.

<sup>3</sup> Drago Svolfšak in Janez Dular: *Železnodobno naselje Most na Soči: Gradbeni izvidi in najdbe*. Ljubljana: Založba ZRC, 2016, 470.

<sup>4</sup> Slavko Ciglencečki, Zvezdana Modrijan in Tina Milavec: *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu: Naselbinski ostanki in interpretacija*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011, 294.

## Drežniške koze in njeni ljudje

Za drežniško kozo velja, da je zelo živahna pasma, ki zna biti precej svojevglava in nemalokrat zaradi hierarhije v čredi tudi med seboj neizproсна, še zlasti, če jo primerjamo z denimo mirnejšima in ubogljivejšima tradicionalnima pasmama – slovensko sansko ali slovensko srnasto kozo. Za rejce je kljub vsemu bistven dober odnos do živali, izkušnost, obvladovanje znanj in veščin, s pomočjo katerih je mogoče uspešno sobivanje v zadovoljstvo tako živali kot ljudi. Kozjerejci so bili v družbi po hierarhiji na primer tudi pred ovčarji, saj je obvladovanje črede koz zmeraj pomenilo večji izziv in izkušenejšega pastirja.

246

Rejci so na svoje koze in njihov temperament že od nekdaj navajeni, nanje so navezani – marsikje so jih imeli ali jih še imajo za podaljšek svoje družine. Nekatere tudi poimenujejo, na primer Morica, Šejka, Ronglja, kar povezujejo z njihovim zunanjim videzom. Tako tudi pravijo kozam z belo dlako *vajsaste* ali *bajsaste*, oranžno-rjave so *rumene*, *globaste* pravijo takim, ki so spredaj svetle, zadaj temne, kozam z belimi dlakami med črnimi pa pravijo *zelene*.

Vež med živaljo in rejcem je torej bistvena. Kdor dobro skrbi za svoje koze in z njimi lepo ravna, se jim na pravilen način približa, se z njimi ukvarja, z njimi vzpostavi pristen odnos, se mu to zmeraj obrestuje, v nasprotnem primeru pa prihaja do nevzdržnih razmer, ko rejci koz ne obvladajo, ko se jim te upirajo, so neubogljive in med seboj agresivne. V nekaterih primerih je tudi zaradi tega prišlo do opuščanja kozjereje.

## Kozjereja na Drežniškem

Prvič sta ekipi Oddelka za zootehniko in SEM odšli na teren na povabilo dr. Simona Horvata sredi septembra 2018, torej še pred začetkom projekta, kjer smo se spoznali in povezali s kozjerejci iz Drežnice in okoliških vasi. Povzpeli smo se na travnato pobočje Krasjega vrha, kjer se običajno med aprilom in decembrom prosto pasejo drežniške koze. Pridružili smo se rejcem Juriju U., Marku K. in Janji B., ki redno obiskujejo svoje prosto pasoeče se koze. V pogovoru z njimi smo spoznavali način življenja rejcev in značilnosti vzreje koz v tem okolju.

Glede na namen reje sta se torej v preteklosti oblikovala dva tipa drežniške koze: na območju Bovca večinoma redijo drežniško kozo za prirejo mleka, na območju Drežnice pa prevladujejo mesni tropi. Drežniške koze v mlečnem tipu se v poletnem obdobju pasejo v dolini in po pobočjih bližje doma ali na planini Božca, kjer lahko v sezoni pasejo člani istoimenske pašne skupnosti. S kozami in kozjerejci sta v poletnem času obljudeni še dve planini: Planina Krnica s tradicionalno slovensko sansko kozo, na Planini Mangart pa ob ovcah pasejo tudi trop tradicionalnih slovenskih srnastih koz.

Prav poseben in edinstven je torej način reje koz na Drežniškem, kjer jih redijo, z izjemo ene kozjerejke, izključno za meso. Kot rečeno, tu koze prebijejo približno tri četrtine leta na visokogorski planinski paši, kjer si s svojo izjemno prilagodljivostjo same, neodvisno od človeka, iščejo tako krmo kot vodo, ki jo zaužijejo večinoma kot roso. Agrarna skupnost Krasji vrh vključuje kmetije iz Drežniških vasi. Območje pod gorskimi hrbtom, kamor živali spomladi našenejo na pašo, je obrnjeno proti jugu in se vleče od planine Zapikraj na vzhodu proti Polovniku na zahodu ter se razprostira pod



Kozjereje Blaž na planini Božca (foto: Barbara Sosič, 2019)

vrhovi Krasji vrh, Veliki vrh in Pirhovec. Zaradi takšne geografske lege je krma na voljo že zgodaj spomladi.<sup>5</sup>

Nadmorska višina paše koz je od 700 do skoraj 1800 metrov. V poletni vročini se koze pomaknejo na višje ležeče pašnike, kjer je trava bolj sočna in se rosa dlje zadrži. Pozno jeseni in na začetku zime se spustijo nižje, kjer lažje iščejo zavetje, objedajo grmovje, preden zapade sneg pa rejci koze vhljevijo. Koze lovijo tako, da jih privežejo na vrv in eno po eno privedejo nazaj v hlev. Koze, ki so manj vajene človeka, predvsem mlade (*stjərpe*)<sup>6</sup>, in so dolgo pašno sezono proste ter imajo na razpolago prostrane površine nad Drežniškimi Ravnami in Magozdom, je težje uloviti. Lov in vodenje koz v dolino sta zelo nevarna in terjata veliko moči in spretnosti ter natančnega poznavanja tako vedenja koz kot naravnega okolja, ki skriva veliko nevarnosti, od prepadov do drugače zahtevnih terenov. Zaradi proste paše drežniških koz te razvijejo še posebej živahen temperament, imajo izrazit nagon po vzpostavljanju hierarhije v tropu, tako da jih rejci pozimi v hlevu večinoma privežejo, tudi zato, da se v zaprtem, omejenem prostoru med sabo ne poškodujejo.

Za avtohtone pasme koz je značilno, da so izrazito prilagojene omenjenemu lokalnemu okolju, v katerem rejci dosegajo tudi najboljše rejske rezultate. V prehranskem smislu je za te živali najprimernejša sveža pašna, še posebej v času molže ali vzreje kozličev. Koze so breje pet mesecev, zato prihaja do prska še v planini, v času, ko se začnejo dnevi

<sup>5</sup> Metka Žan: Drežniška koza je ogrožena slovenska avtohtona pasma domačih živali. *Delo*, 17. 11. 2016.

<sup>6</sup> Mladim kozam, ki so se skotile v tistem letu, pravijo *stjərpe*.

krajšati. Jarijo pozimi, izjemoma zgodaj spomladi. Največje povpraševanje po kozličjem mesu je ravno v času okoli velike noči. Priprava tega mesa velja za praznično specialiteto tudi v sosednji Italiji, kamor, poleg domačim kupcem, že po tradiciji prodajajo kozličce.

Ob pogovoru in opazovanju večšin in spretnosti ter znanja, potrebnega za rejo koz na tako zahteven način, smo kmalu prešli na pogovor o možnosti vpisa vzreje drežniške koze in z njo povezanega razmerja med kozami in njihovimi rejci z vidika varovanja, ohranjanja in živosti te dediščine v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije. Rejci so izrazili odprtost in pripravljenost za sodelovanje s SEM kot Koordinatorjem varstva nesnovne kulturne dediščine. Dogovorili smo se, da nam pomagajo to v prihodnosti skupaj izpeljati.

**248**

### **Kozjereja na Bovškem**

Konec septembra 2019 smo imeli priložnost поблиžje spoznavati rejo drežniških koz v mlečnem tipu, ki jo, kot rečeno, prakticirajo na Bovškem. Posebna zanimivost je tukaj sezonska paša koz na planini Božca. S snemalno ekipo EnaBanda smo snemali intervjuje z rejci in odhod koz s planine. Naš namen je bil spoznati rejce in njihov način življenja s kozami v času od pomladi do jeseni, torej približno med 1. junijem in 1. oktobrom. Planina Božca je mešana mlečna planina, kjer imajo tudi krave in izdelujejo sir in albuminsko skuto iz kravjega in kozjega mleka. Na planini je tudi deset prašičev, ki jih hranijo s sirotko, ki ostaja pri predelavi mleka v sir.

Ko se jeseni znižajo temperature in začne primanjkovati paše, je čas za povratek živali v dolino. Dan našega obiska je bil torej zadnji dan na planini, čas odhoda koz in krav v dolino, ki je okoli 1000 metrov nižje. Pred odhodom so koze in krave še zadnjič pomolzli. Koze molzejo od leta 2016 na molzišču z molznimi stroji. Po končani molži so mleko zlili v kotel in iz njega naredili sir. Mladi kozjerejec Blaž K. iz Bovca že nekaj let v glavnem sam skrbi za čredo, ki je v letu 2019 obsegala 84 koz, sicer v lasti različnih rejcev. Sam tudi molze in siri mleko ter izdeluje skuto. Občasno mu pomaga izkušeni kozjerejec Lojz B. in še kateri od rejcev. Po krave so prišli kmetje s traktorji in kamioni, koze pa je Blaž K. odgnal v dolino peš.

To je bil tudi dan, ko si vsi deležniki razdelijo pridelani sir in skuto ter dobiček od na planini prodanih proizvodov, plačajo pastirja in sirarja. Vsi deležniki so povezani v pašni skupnosti Božca, ki skrbi za vse – pripomočke, drva, sirarno, bivališče, vzdrževanje precej zahtevne dostopne poti, za čiščenje planine, ki se hitro zarašča, in podobno.

V letu 2019 so imeli težave z volkom, ki je pomoril ali v prepade pognal kar dvanajst koz, kar je za rejce pomenilo veliko gospodarsko škodo. Zaradi kritične ogroženosti populacije vsaka koza pomeni nenadomestljivo škodo.

Po prihodu v dolino so koze pustili še mesec dni na paši na velikem skupnem ograjenem pašniku v Logu Čezsoškem, za tem pa so jih rejci odpeljali vsako v svoj domači hlev, kjer bodo med januarjem in marcem jarile in se potem v zgodnjem poletju spet vrnile na visokogorske pašnike na Božci.



Marko pri svojih kozah na pobočju Krasjega vrha (foto: Barbara Sosič, 2018)

## Terensko delo v letih 2020 in 2021

Medtem ko je SEM pregledoval zgodovinske vire in opravljal intervjuje pri rejcih ter zbiral gradivo z namenom pridobivanja etnoloških in zgodovinskih podatkov, je ekipa Biotehniške fakultete v zadnjih dveh letih vlagala napore v vzorčenje populacije drežniške koze in alpskega kozoroga.

Del projekta je tudi snemanje na terenu. Za tem se skriva želja, da se življenje drežniških koz in njenih rejcev bolj popularizira v medijskem prostoru in tako pripomore k prepoznavnosti tega zanimivega načina življenja tako živali kot ljudi, ki jih z vztrajnostjo in ponosom ohranjajo. Rejci so namreč vsi po vrsti večplastno zanimivi ljudje – kot so posebne in na to okolje prilagojene koze, to velja tudi za rejce. Vredno je izpostaviti njihovo navezanost na živali in okolje in poznavanje ter obvladovanje obojega. To so v današnjem času še zelo redke vrednote, s katerimi so povezana znanja in spretnosti, ki se prenašajo in izpopolnjujejo iz roda v rod znotraj družin, v sosedstvu ali pašni skupnosti.

V projektu si prizadevamo tudi za obogatitev muzejskega arhiva s fotografijami in omenjenimi terenskimi posnetki, ki jih hranimo v dokumentaciji SEM z namenom, da bi v bodoče postali sestavni del muzejskih pedagoško-andragoških izobraževalnih vsebin.

Poleti leta 2020 smo zaradi epidemije covid-19, ko terenska raziskava ni bila mogoča, izvedli pregled arhivskega gradiva v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici. Gre za razpršene podatke, ki zadevajo kozjereje največkrat posredno. Po pregledu gradiva smo ugotovili, da so drobci zajeti v okviru kmetijstva ali živinoreje, v popisih živine ter veterinarskih poročilih. Najzanimivejši so se nam zdeli podatki o paši v planini, še posebej pa lokacije paše koz. Pregledali smo fizične popise občin Drežnica, Bovec in Tolmin od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne ter enote nekdanjih občin Kred in Soča. Veliko podatkov smo si prepisali kar sproti, zlasti številčnih, v arhivu so nam prekopirali 27 kopij dokumentov.

250

Avgusta 2021 smo se znova podali na teren, kjer smo obiskali več sedanjih in nekdanjih rejcev. Prvi je bil inženir živinoreje in kozar Vitomir B. iz Hruševlja v Brdih, ki redi deset drežniških koz. Kot domačin iz Soče in poznavalec razmer nam je podal okvir reje koz v Zgornjem Posočju. Govoril nam je tudi o vzponih in padcih govedoreje, ki je najbolj zastopana na Tolminskem, na Kobariškem in Bovškem pa zaradi drugačnih razmer še zmeraj precej množično ohranjajo drobnico. Pripovedoval je o začetkih spodbujanja kozjereje v devetdesetih letih, ko je drežniška koza začela pridobivati na pomenu in prišla v zavest ljudi ter strokovnjakov kot posebnost. Takrat je postalo jasno, da se bo treba načrtno lotiti skrbi za njeno ohranjanje, saj je resno ogrožena.

Obiskali smo mlado kozjerejko Janjo B. v Drežniških Ravnah. V njeni družini nekaj desetletij niso redili koz, nato pa se je za to odločila Janja. Že kot mlado dekle je



Kozjerejka Janja s svojimi kozami v Drežniških Ravnah (foto: Barbara Sosič, 2018)



ugotovila, da ji to prinaša veliko zadovoljstva in da se da od tega tudi živeti. V nasprotju z ostalimi rejci na Drežniškem, ki imajo koze prosto spuščene na travnatih pobočjih nad vasjo, jih sama redi v dveh ogradah pri domu, kjer jih vsak dan dvakrat molze. Letos je opustila redno zaposlitev in se posveča izključno reji koz in predelavi kozjega mleka. Sama pravi, da v tem uživa, kozjereje ne vidi le kot zaposlitev, temveč je to njen način življenja.

Srečali smo se s kozjerejcem Davorinom K., ki ob delu v Triglavskem narodnem parku redi tudi čredo kakih štiridesetih koz. Je eden največjih poznavalcev kozjereje v preteklosti in danes. Z veliko vnemo ohranja avtohtono drežniško kozo na domači kmetiji, znotraj skupnosti rejcev drobnice pa je na Drežniškem in v širšem okolju Zgornjega Posočja pomemben povezovalni člen. Rejci se tu od vedno povezujejo, kar je v prid tako njim kot živalim. Tako se na primer dogovorijo, kdo bo šel tedensko pogledat h kozam na Krasji vrh. Z njim smo se pogovarjali o ohranjanju koz v naslednjih generacijah, saj od njih ne moremo pričakovati brezpogojne naklonjenosti do teh živali in samoumevnega nadaljevanja kozjereje na način, kot so ga izvajali njihovi predniki. Mladim je tak način dela v mnogočem prenaporen in časovno potraten. Tudi sam priznava, da tisti, ki danes redijo koze na Drežniškem, to počnejo zato, ker je to zanje posebna strast in ne gledajo na dobiček. Zaključni, da zanje reja koz nasploh velikokrat ni povezana z racionalnimi argumenti.

251

Davorin vidi prihodnost v poenostavljanju zelo zahtevnih in tudi nevarnih načinov reje koz v mesnem tipu, kot ga prakticirajo v Drežnici in okolici. Bistveno za nadaljevanje kozjereje je tudi vedno boljše povezovanje med kozjerejci. V Drežnici imajo npr. skupno predelovalnico kozjega mesa, skupni pašnik. Smiselno bi bilo pripraviti še več ograjenih pašnih površin v bližini vasi. Začeli so tudi z digitalizacijo, z napravami in aplikacijami za sledenje gibanja koz. Želijo si virtualnih ograj, a je vse to zaenkrat še predrago za širšo in splošnejšo rabo. Verjame, da bo sčasoma digitalizacija postala nuja, saj rejci koze večkrat med letom zaman iščejo na velikih površinah, kjer se pasejo in zadržujejo, še posebej pa jeseni, ko jih lovijo, da bi jih pripeljali v hleve, kar je za današnji način življenja časovno preveč zamudno.

Pod Kaninom smo v vasi Plužna obiskali 74-letno Ido M., ki skupaj s sinom Borisom redi bovške ovce in, kot je v navadi na Bovškem, tudi nekaj koz. Razložila je razliko med rejo koz in ovc, ki vsaka zahteva in potrebuje nekoliko drugačno oskrbo in pozornost. Znano je, da so koze, čeprav so manj ubogljive, veliko bolj navezane na človeka kot ovce. Pripovedovala je o obnovi planine Krnica,<sup>7</sup> kjer je paslo prej več gospodarjev, vendar so skupno pašo zaradi nesoglasij opustili. Veliko je povedala o skromnih razmerah za življenje v rodni Bavšici v času njene mladosti v povojnem času, o tem, kako so jim leta 1951 prepovedali rediti koze in kako so potem ostali še brez mleka in v še večji revščini. Domače mleko je bilo v prehrani v tem okolju bistveno, saj se ga ni dalo kupiti v trgovini, kot je to običajno danes.

V Breginjskem kotu je več kozjerejcev, a le v mladi družini R. v Borjani imajo drežniške koze. Zanje se je navdušila Katarina, ki je končala študij veterine, sicer pa je zaposlena v mlekarni Planika v Kobaridu. Z možem redita nekaj več kot dvajset koz. Čez

<sup>7</sup> Danes eden od kmetov z Bovškega na planini Krnica med poletjem pase tradicionalne slovenske sanske koze. Obvladuje celoten postopek, od paše, do molže in izdelovanja sira, sam ga tudi prodaja.

poletje jih imajo na planini Božca, od koder se vračajo konec septembra. Katarina je od malega čutila naklonjenost do koz, saj jih je redil že njen nono. Že kot najstnica je imela najprej križanke, pred štirimi leti pa je začela z rejo drežniških koz. Te so drugačne od tistih, ki jih je imela prej, ki so bile mirnejše, ubogljivejše, a za Katarino je obvladovanje drežniških koz nova, posebna spretnost in s tem tudi večja navezanost na vsako žival posebej. Znanja in spretnosti reje se je učila najprej od nonota, pa tudi od drugih rejcev, ko je na planini Božca skrbela za koze, jih molzla in pomagala pri izdelavi sira in skute. Reja drežniških koz ji pomeni posebno vrednoto, saj so te avtohtone živali v tem okolju najbolj prilagojene in zdrave, še posebno v času, ko se pasejo na planini. Zdravstveno zanje poskrbi sama in s pomočjo veterinarjev iz veterinarske ambulante v Tolminu. Koze ogrožajo notranji zajedavci, ki napadajo pljuča in prebavila, včasih se zaplete tudi pri jaritvi. V času med oktobrom in majem ali junijem, ko so koze v dolini, zanje poskrbita z možem zjutraj, že pred službo. Precej dela je tudi v času paše na planini, in sicer s pravilom sena – pripravo krme za čez zimo, ko se koze krmi s senom in dokrmljuje s krmilom in mineralno-vitaminskimi dodatki, zlasti v obdobju visoke brejosti in laktacije.

Zanimiv je bil obisk 87-letnega Alojza S. v Drežniških Ravnah, ki je bil kozjerejec vse življenje. Zadnjih pet let jih ne redi več, ker je ostarel. »Za koze moraš imeti veselje,« pravi Alojz. Je domačin v kraju, kjer so drežniške koze ljudem nekdanj omogočale preživetje. Tu ni bilo krav niti ovc. Na tak način je živelo večinsko prebivalstvo Drežnice, Drežniških Raven, Jezerc, Koseča in Magozda, ki skupaj tvorijo geografsko celoto.

Večji del leta so se koze čez dan pasle na strmini Krasjega vrha, zvečer so se približale vasem, kjer so jih poiskali pastirji – kozarji in jih privedli domov na molžo. Pozimi so bile v hlevu, kjer so imele na pomlad kozličke. Takoj ko je bilo spomladi mogoče, so jih spuščali na pašo. V zimskem času, v dežju, snegu in mrazu so tako nekoč kot danes ostajale v hlevu in je bilo zanje potrebno priskrbeti krmo.

Okoli leta 1950 se je Alojz odločil za rejo koz v večjem številu, a ravno leta 1951 so jih prepovedali, češ da uničujejo gozdove. Gozdov v tem okolju praktično ni, tako da je bil ta odlok absurden. Z namenom, da jih kljub vsemu ohranijo, so jih domačini spustili v divjino in tako ohranili pasmo. Vedeli so, da bodo preživele, saj so jih bili prisiljeni pustiti same že v prvi svetovni vojni, ko so morali zaradi bližine fronte v begunstvo. Kasneje, ko je najhujša gonja popustila, so jih znova zvabili domov in nadaljevali s kozjerejo. Prav v tem času pa se je tako začel za drežniško območje značilen način reje, kjer se koze tri četrtine leta v planini pasejo same, pozno jeseni pa jih ulovijo in vhlevijo.

Alojz pričuje, kako je nasilno preganjanje kozjereje ljudi porinilo v še večjo revščino in dodatno pospešilo odseljevanje. Danes se je ta trend ustavil, o tem težkem obdobju pa še danes pričajo vezi s sorodniki, ki živijo na vseh celinah sveta.

Posebej zanimivo je bilo tudi srečanje z inženirjem agronomije Janijem M. iz Loga pod Mangartom, terenskim kmetijskim svetovalcem KGZ Tolmin. Odlično pozna okolje in odnose med rejci samimi, je pa tudi dober opazovalec odnosov in razmerij med rejci in njihovimi kozami, nasploh mu je poznana problematika kmetijstva in kozjereje. Kot domačin je znal dobro pojasniti, od kod takšna različnost pri reji koz v Breginjskem kotu, kjer redijo drežniške koze le v eni družini, zakaj v Trenti rejcev danes več ni ter od kod razlika v reji na Bovškem in Drežniškem, kjer v zadnjem obdobju stalež koz ne

pada bistveno, čeprav je rejcev vedno manj. Nov zagon pomenijo mladi rejci, s svežim pogledom na kozjerejo, ponosni in vpeti v lokalno ponudbo svojih izdelkov, in okolje samo, ki promovira rabo kozjih proizvodov. Poudarja, da kozjerejce danes povezuje trdna vez s temi zanimivimi živalmi, kar pa ne pomeni romantike, prej to, da znaš poprijeti za delo in vzeti ta način življenja takšnega, kot je. Na koncu gre za trdo delo in vztrajnost, odrekanje, kar je nujno za način življenja vsakega živinorejca. Pove tudi, da je vsako okolje, celo vsaka vas za kozjerejo specifična; nanj so se koze odlično prilagodile, skupaj s kozami pa seveda tudi ljudje. Gre za simbiozo, kjer si je človek, še bolj v preteklosti kot danes, skupaj s kozo podredil naravo do te mere, da mu je omogočala vsaj borno preživetje, in kjer tudi danes lahko tak način življenja ljudem omogoča dodaten, v nekaj primerih tudi edini vir dohodka.

Obisk Planine Mangart je razkril eno od še preostalih ovčjih in kozjih planin na Bovškem. Tu pase svoje črede ovc in koz družina C. Namolzeno ovčje in kozje mleko predelujejo v odlični mešan kozji in ovčji sir ter skuto. Tempo je za družino, ki pokriva sama prav vse, od paše do molže in predelave sira ter prodaje, res hud. Prijazna gospodinja je povedala, da je delo v planini pravzaprav garanje, da je ljudi za pomoč težko najti. V poletnem obdobju ostaja ves čas na planini, kjer dela nikoli ne zmanjka, k sreči pa tudi kupcev odličnega sira ne. K temu gotovo pripomore dostopnost planine, ki se nahaja blizu ceste, ki vodi na Mangartsko sedlo. Na tej planini poleg avtohtone bovške ovce pasejo tradicionalno slovensko pasmo srnastih koz. Povedali so, da so poskusili tudi z drežniško kozo, vendar se je izkazalo, da jo je na tej planini težko pasti, saj so živali rade uhajale, niso ubogale, med seboj so se teple, medtem ko je srnaste lažje pripeljati na molžo, saj se rade držijo skupaj, pri čemer pa se po količini in kakovosti namolzenega mleka ne razlikujejo od avtohtonih drežniških koz.

Raziskavo in terensko delo z rejci vidimo kot pomembno in nujno, kot nekaj, k čemur se bo potrebno v naslednjem obdobju še vračati, slediti dogajanju in tako spodbujati in dajati vrednost ohranjanju te zanimive in edine avtohtone pasme koz, ki ji sicer ob neugodnih trendih grozi izumrtje. V naslednjem letu želimo tako obiskati še nekatere rejce in starejše ljudi, ki ohranjajo v spominu nekdanji način reje koz, obenem fotografirati današnje stanje, pridobivati stare fotografije in predmete, ki bi jih, vsaj upamo, v naslednjih letih predstavili tudi v obliki razstave. S tem bi radi spodbudili slovensko javnost, predvsem pa kmetijsko politiko k prepoznavanju vrednosti ohranjanja drežniških koz v Zgornjem Posočju. Menimo, da bi čimprej morala skupaj z rejci najti nove možnosti in načine za ohranjanje reje drežniških koz, saj verjamemo, da bo na tak način lažje in z večjo gotovostjo možno tej izjemni pasmi zagotoviti obstoj tudi v bodočnosti.